

Drd. DOHOTARU GH. ADRIAN OCTAVIAN

TEZA DE DOCTORAT

MIȘCAREA SOCIALISTĂ DIN ROMÂNIA. REVOLUȚIE SAU REFORMĂ (1881-1921)

Rezumat

Teza deconstruiește prejudecata contemporană a raportării la trecut cu privire la curente complet separate în interiorul stângii, unul reformist, altul revoluționar-marxist și o extremă insurecțional-anarhistă. Toți socialiștii în perioada studiată erau revoluționari: social-democrați, anarhiști, bolșevici, însă metodele erau diferite ca și accentele asupra schimbării revoluționare. Preferința generală a socialiștilor pentru o schimbare revoluționară a societății nu e dificil de sesizat, în condițiile în care există o polarizare atât de drastică între o conducere considerată oligarhică și o masă socială lipsită de drepturi politice, situație caracteristică pentru Europa secolului XIX. În ciuda diviziunilor drastice existente în societatea românească, socialiștii considerau că în România nu există un agent istoric al schimbării revoluționare, în lipsa unui proletariat industrial. De aceea, socialiștii pun accentul publicistic pe termen scurt și mediu pe reforme și pe o cale legalistă de transformare a societății, deși pe termen lung, nedefinit, este preconizată revoluția. În lipsa proletariatului, socialiștii români își întrevedeau rolul în termeni pedagogici și intelectuali, de prevenitori ai schimbării și de canalizatori ai modernizării.

Cuvinte cheie: socialism, modernizare, utopie, stânga, reformă, revoluție, emancipare, lupta de clasă, anarhism, bolșevism, poporanism, egalitate, drepturi civice, sindicalism, polemici, marxism

Proiecțiile stângii de evoluție a României sunt tributare diverselor curente socialiste din vestul și estul Europei ale secolului XIX, dar, în special, influenței marxiste. Socialismul se bazează pe două caracteristici majore, cu diverse particularizări secundare în funcție de spațiile

în care se manifestă. O primă caracteristică ar fi universalismul socialist ca posibilitate de implementare, iar a doua este ideea progresului în care viitorul este cu necesitate mai bun decât trecutul, ambele idei fiind o moștenire a iluminismului și Revoluției franceze. Marxismul, adoptat și de socialiștii români la finalul secolului XIX după o scurtă etapă narodnicistă pe care o continuă Stere și grupul poporanist într-o formă atenuată, are ca trăsătură fundamentală lupta de clasă ca lege de dezvoltare istorică și ca motor social. Al doilea pilon al marxismului e „legea acumulării de capital”, în sensul în care capitalismul presupune crearea unei burghezii bogate și a unui proletariat numeros, ceea ce conduce la inegalitate, exploatare și monopol. Din această cauză, prăbușirea capitalismului este socotită ca fiind inevitabilă, deoarece se prezice că inegalitățile vor conduce la revoluții populare care proclamă socializarea proprietății în beneficiul claselor muncitoare dezavantajate de regulile aproprierii private a surplusului.

Socialiștii autohtoni au fost aproape inexistenți în sfera politică în intervalul studiat pentru că se bazau pe un segment social al proletariatului urban a cărei existență era undeva sub 5% în planul total al populației, cu un acces restricționat la vot. Cum nu și-au modificat discursul politic pentru țărănime, meritele discursului socialist se mută în plan sindical și într-un plan discursiv cetățenesc care militează pentru democratizarea vieții publice românești. Programul Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din România (PSDMR), constituit în 1893, prevedea în linii mari revendicări din deceniul trecut postulate în *Ce vor socialiștii români* (CVSR), redactat de Constantin Dobrogeanu-Gherea și care a fost principalul ghid al socialiștilor până la încheierea Primului Război Mondial. Însă unele direcții programatice împrumutate erau din principiile legalist-reformiste ale Programului de la Erfurt din 1891, adoptat de socialiștii germani sub conducerea teoretică a lui Karl Kautsky, principala influență doctrinară în spațiul românesc după Marx și Engels. Programul de la Erfurt, gândit în termeni reformiști și în care idealul revoluționar este minimalizat complet, a consfințit un socialism parlamentar german care s-a răspândit ulterior în alte țări din Europa Vestică, Centrală și de Sud-Est, dar care nu și-a pierdut caracterul revoluționar. Programul socialiștilor urmărea dezvoltarea României în trena țărilor occidentale, prevăzând, la antipodul teoriei junimiste a formelor fără fond, că formele moderne se vor umple treptat cu fond autohton. În termeni marxiști ai lui Gherea, în țări periferice ca România suprastructura va determina baza, ceea ce implică o lectură relativ originală a lui Marx păstrându-se totuși ortodoxismul marxist având în vedere că teoreticianul german credea că statele dezvoltate arată calea de modernizare și de sincronizare celor mai puțin

tehnologizate. Numele de partid „social-democrat” este decis, la insistențele liderului PSDMR Ioan Nădejde, în defavoarea unei sintagme „socialiste” cu scopul de a întări caracterul legalist al acestui pol politic în defavoarea unei tactici revoluționare imediate. Programele politice, economice și agricole ale noului Partid Social-Democrat din România, reînființat la începutul anului 1910, arată o continuitate clară de idei cu proiectele de emancipare din urmă cu un sfert de veac. Astfel, *programul politic* presupune vot universal, indiferent de sex, etnie și religie cetățenilor români de peste 20 de ani, reprezentare proporțională, organizarea alegerilor în zi de repaos legal, drept la referendum (democrație directă), descentralizare administrativă și autonomie comunală, desființarea legii expulzării străinilor, egalitate politică pentru toți cetățenii români indiferent de etnie, anularea Legii Orleanu care interzice dreptul la grevă salariaților statului, impozit progresiv, despărțirea bisericii de stat, transformarea armatei permanente în miliție națională, reducerea serviciului militar la un an, desființarea justiției militare etc. *Programul economic* are printre revendicări ziua de muncă de 8 ore, repausul duminical, interzicerea muncii pentru minorii sub 14 ani și legislație protectivă pentru minorii de peste 14 ani, înființarea unei case centrale de ajutor pentru boală, șomaj, pensie (un fel de minister al muncii), crearea unui inspectorat al muncii, stabilirea venitului minim garantat ca salariu etc. *Programul agrar* conține desființarea învoielilor în natură, răscumpărarea silită a unei părți din marea proprietate, formarea unui fond funciar public care să arendeze la prețuri modice pământuri *asociațiilor țărănești* pe termene care nu pot fi mai mici de 50 de ani, organizarea unui credit agricol, crearea unor izlazuri comunale, interzicerea vânzării proprietăților statului către particulari etc. Chiar dacă congresele PSD-ului următor adoptă tactici legaliste, este stipulată esența revoluționară a mișcării. Spiritul democratic și reformist al acestor documente programatice dar și alte intervenții publicistice sunt prezentate în partea I a lucrării denumită *Orizont revoluționar, practică reformistă*.

Având în vedere postularea revoluției obiective, revoltele țărănești sunt dezavuate. Chiar dacă răscoalele sunt văzute ca forme de protest îndreptățite, ele sunt considerate retrograde. În general, atitudinea socialistă vizavi de țărani e contradictorie, din simplul motiv că țăranul nu e văzut ca un subiect al emancipării în teoria marxistă, iar dorințele țăranului de a căpăta mai mult teren, de a avea o proprietate mai mare, sunt categorisite ca „mic-burgheze”, deși Gherea a încercat să explice socialiștilor vestici năzuința de înțeles a țăranilor de a căpăta mai mult pământ în loturi individuale și să adapteze marxismul pentru țările „înapoiate”. În ciuda faptului că la

1900 agricultura reprezenta două treimi din produsul național brut și furniza peste trei sferturi din exporturile țării, statul nu depune nici un efort coerent pentru a investi în forța de muncă țărănească, pentru a o educa, pentru a-i acorda mai multe drepturi cetățenești.

Socialiștii au criticat în repetate rânduri lipsa unei distribuții echilibrate a veniturilor, menținerea țăranilor într-o stare de subzistență și analfabetism, lipsa unui transfer de putere dincolo de clasele latifundiariilor și a înaltei burghezii ori incapacitatea de a profita în urma exporturilor de cereale și petrol pentru a dezvolta industrii proprii, autonome, de prelucrare a acestor materii prime. Critica lor a avut un impact redus din cauza slabei disponibilități la dialog atât a socialiștilor din cauza postulării revoluției finale care ar fi eradicat, desigur, partenerii de dialog, cât mai ales din pricina guvernărilor succesive care nu aveau interesul de a-și negocia și diminua privilegiile până când Primul Război Mondial a schimbat situația.

Votul universal a fost acordat fără tăgadă la presiunea revoluțiilor rusești din 1917, pentru că până atunci se discuta doar de un colegiu unic pentru știutorii de carte. O legislație a muncii în favoarea proletariatului din industrii și servicii și crearea unui Minister al Muncii în 1920 sunt o consecință reformistă, de compromis, al amenințării revoluționare. Grevele, principalul instrument de manifestare a puterii sindicale, devin un mijloc acceptat de negociere politică în secolul XX, fără a mai fi trimisă armata ori poliția să oblige muncitorimea să reintre în circuitul producției. „Intoxicația cronică” prin muncă s-a diminuat în urma convenției Biroului Internațional al Muncii din cadrul Societății Națiunilor pentru o zi de lucru de maxim 8 ore. Chiar dacă această convenție nu e respectată peste tot, devine un loc comun al gândirii democratice. Țărănimea primește pământ, chiar dacă reforma nu este planificată în termenii socialiști, paradoxal mai bine cuplați la o gândire în termenii pieței, în care pământul să fie arendat asociațiilor și cooperativelor de țărani și nu oferit în termeni individuali către țărani, măsură care a fragmentat producția agricolă și a transformat-o într-una de subzistență. Antimilitarismul și propaganda împotriva unui stat polițienesc erau legitime în contextul unui stat ale cărui taxe și impozite erau utilizate pentru formarea unui aparat represiv și nu pentru acces la servicii publice, iar o astfel de critică dinspre stânga este valabilă și în zilele noastre în contextul subfinanțării educației, sănătății, transportului în comun și culturii. Iar femeia care se emancipează discursiv în limbajul socialist de secol XIX este o realitate vie a secolului XX, deși inegalitatea participării la viața publică și de venit se menține, însă mult diminuată.

Dacă democrația este în termenii lui Barrington Moore un marș continuu pentru a verifica conducători arbitrari, pentru a înlocui reguli arbitrare cu alte juste și raționale și pentru a obține dreptul cetățenilor de a participa la formularea regulilor, atunci socialiștii au fost cea mai democratică forță culturală până la Primul Război Mondial și chiar după.

Polemicile dintre anarhiști și marxiști, dintre socialiști și ceea ce a devenit stânga liberală, apoi dintre legaliștii socialiști și ilegaliștii comuniști au avut ca miză modalitățile de a moderniza România și viteza cu care istoria trebuie să accelereze. Dacă sub un aspect cultural, disputele sunt relevante pentru că presupun intervenții de tip auctorial ori de grup restrâns și o încercare de înțelegere a dezvoltării societății românești, la nivel politic au fracturat firava stângă românească, care mai ales după război putea să joace un rol public relevant dacă s-ar fi îndreptat spre un public electoral, care să fi inclus țărăimea și proletariatul intelectual din sfera serviciilor. Idealismul socialist, camuflat printr-un determinism pozitivist aproape religios, credea că istoria va fi mereu transgresată și că problemele mărunte, contingente, vor fi rezolvate într-un viitor în care mijloacele de producție vor fi socializate și nu vor fi blocate în acțiunile politice. Blocajul însă nu vine doar dinspre socialiști, ci vine în primul rând dinspre autorități care atunci când văd că mișcarea stângii începe să capete un oarecare avânt o reprimă, așa cum s-a întâmplat după înființarea cluburilor țărănești, după Răscoala din 1907, în timpul Primului Război Mondial când stânga a militat pentru neutralitate pentru a evita carnagiul celor 1 milion de vieți ori după conflagrație când regimul arestează mii de socialiști și de muncitori.

Teza abordează patru dispute majore. Cea dintre anarhiști și marxiști are mai degrabă mize tactice și nu epistemice, între modalitatea de a dezvolta mișcarea socialistă în spațiul românesc. Anarhiștii preferau o abordare anti-parlamentară, sindicală și publicistică, pe când marxiștii legaliști, majoritari în mișcare, au încercat să emuleze fără succes modelul socialismului parlamentar german. În urma eșecului socialismului electoral, intelectualitatea partidului negociază intrarea în Partidul Național Liberal, unde obțin funcții guvernamentale, în speranța declanșării unor reforme democratice, al căror succes a fost minimal, după cum arată legislația țărănească după Răscoala din 1907. Socialiștii sindicaliști și câțiva intelectuali au rămas fideli socialismului și îi organizează pe muncitori în sindicate, cu succese modeste în lipsa unei industrializări a țării. După desființarea de către autorități a sutelor de cluburi socialiste la sate, mișcarea socialistă renunță la propaganda rurală chiar și după înființarea celui de-al doilea

PSD. Disputa dintre poporaniști și socialiști are ca miză majoră modalitatea de a preconiza evoluția României. Dacă poporaniștii credeau că un stat semi-periferic în economia mondială capitalistă poate ocoli modernitatea capitalistă printr-o economie țărănească de tip cooperativist, socialiștii propuneau industrializarea țării care ar fi condus în mod inevitabil la proletarizare și apoi la o polarizare în creștere care să declanșeze revoluția. Disputa de după Primul Război Mondial are ca miză posibilitatea revoluționării României pe model sovietic. Bolșevicii proclamă revoluția dar nu pot să o facă pentru că nu au efectiv cu cine, dar și din cauza represiunii guvernamentale. În schimb, socialiștii moderați propun revoluția obiectivă pe termen lung, pe când proaspătul cetățean afectat major de război, care era interesat de reforme materiale pe termen scurt, a rămas fără reprezentare. Din cauza disputelor asupra modernizării României încheiate fără formule de compromis, extrem de relevante în plan cultural, dar care au declanșat fragmentări politice majore în cadrul stângii, socialiștii au o abilitate politică scăzută, lucru care se întrevede din scindările din interiorul stângii prezentate în partea a II-a *Polemici: revoluție sau reforme?*.

Egalitatea de tip socialist s-ar putea traduce în termeni estetici ca armonie. Armonie care se regăsește în scrierile literare utopice socialiste ori în întrevederea viitorului generos de după revoluție. Egalitatea presupune echilibru social, promisiune a îndeplinirii unui potențial propriu prin socializarea și distribuirea echitabilă a profiturilor, iar această perspectivă e cea care a atras milioane de muncitori defavorizați către socialism.

Poziția față de egalitate definește raporturile umane față de stat, natura umană, viitor, poate constitui chiar temeiul pe care se poate fundamenta o filozofie a istoriei. Dacă inegalitatea este inevitabilă atunci prezentul prevede linear viitorul, dar dacă inegalitatea nu este inevitabilă, viitorul determină viziunea asupra prezentului. În special la socialiști, viziunea viitorului suscită imediatul într-o reprezentare voluntaristă a societății, a unor agenți istorici cu potențial transformator. Prezentul se modifică astfel prin credința că în viitor inegalitatea, alienarea și dizarmonia pot fi eradicate ori diminuate substanțial. Aceasta ar fi diferența între starea de spirit revoluționară de tip socialist și una reformistă, a îmbunătățirilor gradate sectorial de tip liberal și într-o măsură mai mică, de tip conservator.

Pot fi identificate trei tipuri de egalitate, în funcție de referent, pentru cele trei mari curente ideologice ale secolului XIX. Egalitatea de tip conservator presupune o egalitate intimă,

a creaturii în raport cu *Dumnezeu*, a egalității în fața morții, ierarhiile Cezarului fiind văzute ca inerente naturii acestei lumi. Există apoi o egalitate liberală, în fața *legii*, și nu în raporturile sociale, unde competiția prevalează cooperării. Ar mai fi apoi egalitatea de tip socialist, care presupune o egalitate între *oameni*, dar ca potențial, nu cuantificabilă în mod necesar, în care omul e referentul egalității, neexistând un referent exterior. Pentru ca oamenii să se identifice între ei ca egali, ei trebuie să aibă aceleași condiții de dezvoltare a potențialului uman, de aceea proprietatea trebuie socializată, iar umanitatea să aibă un acces generalizat la bunuri comune. Într-o societate segregată de proprietate, cei lipsiți de ea nu își vor putea îndeplini potențialul fiind robi necesității și subzistenței, grijilor materiale de zi cu zi. Spre deosebire de liberalul Montesquieu din *Spiritul legilor* care credea că un om nu este sărac pentru că nu are nimic, ci pentru că nu muncește, socialiștii încearcă să demonstreze că muncitorul e sărac pentru că i se fură roadele muncii sale prin apropierea privată a surplusului sau, simplificând, a profitului. Perspectiva de stânga care se încheie într-o stază, într-o stare de armonie regăsită după îndelungata și obositoare luptă de clasă, este prezentată în partea a III-a, *Dincolo de reforme, dincolo de revoluție*.

Socialiștii au avut în spațiul românesc un indubitabil rol progresist, mai ales în plan cultural, pentru că idealismul politic revoluționar le-a adus succese minimale din cauza persecuțiilor guvernamentale dar și din cauza publicului țărănesc ori muncitoresc care nu prea era interesat de socializarea viitoare, spre deosebire de atenția acordată reformelor materiale pe termen scurt. Dar socialiștii au influențat scena politică autohtonă, ca peste tot în lume. Reformele democratice pentru care pledau, ca pregătire pentru revoluție, au fost îndeplinite, la constrângerea socialistă externă, dar, într-o măsură mai mică, și internă din partea soldaților țărani și muncitori nemulțumiți de mobilizare și care puteau fi radicalizați de socialiști. Oricât de contraintuitiv ar suna, cel mai bun termen pentru tipul de socialism de dinainte de Primul Război Mondial este cel de „reformism revoluționar” al lui Ralph Miliband. Teoreticianul englez propunea o astfel de abordare pentru social-democrația din a doua parte a secolului XX care a renunțat la orice pretenție revoluționară. Reformismul revoluționar presupune postularea unei transformări economice socialiste prin intermediul luptei de clasă, dar care ar avea nevoie de susținere de masă, de abordare parlamentară graduală, de rezistență în câmpul muncii pentru a propune drept muncitoresc de negociere antreprenorială. Este ceea ce socialiștii Internaționalei a II-a au încercat să facă până la conflagrația mondială care a rupt în două socialismul, prin

formarea unui curent revoluționar intransigent ce nu a mai încercat să democratizeze viața publică și un curent social-democrat care s-a mulțumit cu ajustări sociale ale capitalismului și posibilitatea de a redistribui mai mult din profitul capitaliștilor. În cele din urmă, au sucombat ambele curente unui capitalism de tip neoliberal.